

ROBERT WARCHAŁ*

KRAKÓW

ZARYS AUGUSTYŃSKIEJ FILOZOFII WOLNOŚCI

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2015.052>

Wolność stanowi dla człowieka kwestię niezwykle doniosłą zarówno w sensie teoretycznym, jak i praktycznym. Nic dziwnego, że zagadnienie to interesowało i nadal żywo interesuje zarówno naukowców, jak też teologów i filozofów. Był to ważny temat, często o znaczeniu pierwszorzędym, w dociekaniach wielu filozofów nowożytnych i współczesnych. Trudno nie wspomnieć tu na przykład Immanuela Kanta i Georga Wilhelma Friedricha Hegla, Henriego Bergsona i Jeana Paula Sartre'a¹, czy dorobku polskich fenomenologów Romana Ingardena² i Józefa Tischnera³.

* Rober Warchał – ukończył studia z teologii (studia magisterskie), filozofii oraz etyki (studia podyplomowe) na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Obecnie kontynuuje studia doktoranckie na Uniwersytecie Papieskim im. Jana Pawła II w Krakowie. Obszar rozprawy doktorskiej będzie dotyczył założeń ontologicznych, wraz z ich aplikacjami, do poszczególnych rodzajów doświadczenia w filozofii św. Augustyna.

¹ Por. np. S. Kowalczyk, *Filozofia wolności*, Lublin 1999. Autor omawia koncepcję wolności u wszystkich wymienionych filozofów.

² Por. R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, Kraków 1975.

³ Por. J. Tischner, *Myślenie według wartości, Czym jest filozofia, którą uprawiam*, Kraków 2002, s. 7.

Przedmiotem niniejszego opracowania będzie próba przedstawienia poglądów św. Augustyna, który już na przełomie IV i V wieku dokonał dogłębnej i znaczącej analizy fenomenu wolnej woli. Zaprezentujemy główne wątki charakterystyczne dla Augustyńskiej koncepcji wolności.

WOLNA WOLA JAKO ISTOTOWA CECHA LUDZKIEGO BYTU

Dla Augustyna istnienie wolnej woli było faktem oczywistym. Był on głęboko przekonany o jej istnieniu. Zdaniem biskupa z Hippony fundamentem wolnej woli jest przede wszystkim poznanie umysłowe człowieka. W traktacie *O Trójcy Świętej* czytamy: „Wola wywodzi się z duszy myślącej, gdyż nikt nie chce tego, czego w ogóle nie zna i nie wie, czym to jest i jakie jest. Nie jest ona jednak obrazem myśli”⁴.

Według Augustyna podstawą i przestrzenią dla działania wolnej woli jest poznanie intelektualne. Można powiedzieć, że człowiek chce, pragnie i wybiera nie tylko na płaszczyźnie czysto wolitywnej, ale także poznawczej. W obrębie aktywności poznawczej myśliciel z Tagasty wyróżnia dwie postawy: pragnienie poznania oraz samą wiedzę. Poznanie umysłowe dokonuje się dzięki wyborowi woli, natomiast sama wiedza stanowi konsekwencję tego wyboru.

Konsekwencją wolności rozumianej ontologicznie jest wybór między dobrem i złem. Augustyn pisze: „Mówimy o wolnej woli i widzimy, że jest ona władzą, która używa źle lub dobrze innych dóbr”⁵. Wolność woli jest połączona z aktem wyboru i człowiek nigdy nie jest zmuszony do popełnienia określonego czynu. Wolna wola pozwala na to, by z dwóch możliwości wybrać jedną. Dlatego też św. Augustyn samą wolną wolę uznaje za dobro i włącza ją odpowiednio do dziedziny dóbr⁶.

Co więcej, w interpretacji Augustyna wolna wola, jako ontologiczna cecha bytu ludzkiego, jest dobrem otrzymanym od Boga⁷. Komentatorzy nauki św. Augustyna zwracają uwagę, że wolna wola jest u niego zawsze

⁴ Augustyn, *Traktat o Trójcy Świętej*, Kraków 1996, s. 525.

⁵ Augustyn, *O wolnej woli*, „Dialogi Filozoficzne”, Warszawa 1953, s. 161.

⁶ Por. tamże, s. 75, 162.

⁷ Por. tamże, s. 157.

rozpatrywana w kontekście dobra i jest zawsze nakierowana na dobro⁸. Rzecz jasna, w filozofii Augustyna najwyższe miejsce w hierarchii dóbr będzie zajmował Bóg. Czytamy: „Kiedy więc wola przyłgnie do niezmiennego dobra [...] wtedy człowiek posiadał szczęśliwe życie”⁹.

Interpretatorzy św. Augustyna na temat rozumienia i roli wolnej woli określają czasem jego pogląd mianem filozoficznego woluntaryzmu¹⁰. Zgodnie z tym poglądem w osobie ludzkiej pierwszeństwo ma zawsze wola przed rozumem, pragnienie przed poznaniem. Przy tym w odniesieniu do św. Augustyna woluntaryzm bywa różnie pojmowany. Na przykład według Władysława Tatarkiewicza chodzi o woluntaryzm zwykły, umiarkowany. Jak pisze polski filozof: „Stanowisko swoje stosował Augustyn nie tylko w psychologii, ale analogicznie i w teologii: nie tylko w naturze ludzkiej, ale i w naturze Boga dopatrywał się pierwszeństwa woli. Filozofia jego przeszła tedy na całej linii od intelektualizmu do woluntaryzmu”¹¹. Inni autorzy posuwają się dalej i określają św. Augustyna mianem radykalnego irracjonalisty, który całkowicie kwestionuje wartość poznania racjonalnego na rzecz wolnej woli¹².

Wszystko wskazuje jednak na to, że – owszem – św. Augustyn wysoko cenił rolę woli, lecz jej nie przeceniał i jego stanowisko w tej kwestii było dość subtelne. Według niego poznanie intelektualne poprzedza podjęcie każdego aktu woli, ponieważ wolna wola nie może dokonać wyboru w odniesieniu do całkowicie nieznanego dla siebie przedmiotu. Czytamy: „Wola wywodzi się z duszy myślącej (gdyż nikt nie chce tego, czego w ogóle nie zna i nie wie, czym to jest i jakie jest)”¹³. Akcent pada tu wyraźnie na pierwszeństwo poznania intelektualnego. Nie uznaje on wyższości woli nad innymi władzami umysłowymi człowieka. „Przecież – pisze on na innym miejscu – nawet nie wiedziałbym, że chcę, jeślibym nie wiedział, czym jest sama wola”¹⁴.

⁸ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, Lublin 2007, s. 77.

⁹ Augustyn, *O wolnej woli*, s. 161.

¹⁰ Por. W. Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 1: *Filozofia starożytna i średniowieczna*, Warszawa 2003, s. 198.

¹¹ Tamże.

¹² Por. S. Blackburn, *Oksfordzki słownik filozoficzny*, Warszawa 2004, s. 175.

¹³ Augustyn, *Traktat o Trójcy Świętej*, s. 525.

¹⁴ Augustyn, *Pisma przeciw manichejczykom*, Warszawa 1990, s. 79.

Jak widać, Augustyn nie próbuje minimalizować wartości poznania racjonalnego. Nie sprowadza on intelektu do czynności wolitywnych. Przeciwnie, poznanie i intelekt stanowią przestrzeń, która umożliwi działanie wolnej woli. Prymat woli odnosi się tu jedynie do porządku działania. Zatem św. Augustyn był woluntarystą tylko w takim znaczeniu, że uznawał w pełni aktywną funkcję woli w osobowości człowieka¹⁵. Stanisław Kowalczyk trafnie zauważa: „Wola inicjuje cały dynamizm człowieka: znajduje się u podstaw poznania, przenika sferę aktywną, kulminuje się w działaniu i życiu praktycznym. Tym niemniej trudno traktować Augustyna jako zwolennika skrajnego woluntaryzmu, który sprowadza istotę człowieka do woli”¹⁶.

Myśliciel z Tagasty, wbrew potocznym opiniom, nie był rzecznikiem absolutnego prymatu woli nad intelektem. Nie zaciera on aspektowego prymatu poznania przed decyzją woli. Natomiast podkreśla sferę woli w życiu człowieka i łączy ją z domeną umysłowej refleksji i religijnej kontemplacji.¹⁷ Zdaniem św. Augustyna wybór ze strony woli jest zawsze poprzedzony rozeznaniem dobra i zła, co implikuje w sposób nieodzowny odpowiednie pierwszeństwo poznania umysłowego¹⁸.

WOLNOŚĆ WOLI WOLNOŚCIĄ OGRANICZONĄ

W ujęciu św. Augustyna wolność woli nie jest w przypadku człowieka wolnością absolutną, nieograniczoną. Wynika to stąd, że człowiek nie jest pod żadnym względem bytem absolutnym. Bóg nie tworzy bytów, które byłyby jemu równe, tj. nieograniczone w swojej wolności¹⁹. Stosunek wolności człowieka do wolności Boga jest stosunkiem skończonego stworzenia do nieskończonego Bytu. Dlatego wolność człowieka jest wolnością ograniczoną.

¹⁵ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 82.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Por. tamże.

¹⁸ Por. tamże, s. 76.

¹⁹ Por. W.E. Mann, *Augustine on Evil and Original Sin*, [w:] *The Cambridge Companion to Augustine*, E. Stump, N. Kretzmann, Cambridge 2001, s. 42.

Oczywiście, Augustyn nie kwestionuje istnienia wolnej woli w człowieku. Czytamy: „Zawsze posiadamy wolną wolę”²⁰. Wolność woli wynika z natury człowieka. Bóg przewidując, że człowiek zgrzeszy, zaopatrzył ludzi w dar wolnej woli, „aby nie z niewolniczej konieczności, lecz ze szlachetnej swej wolności Bogu cześć składali”²¹. Pomimo tego wola ludzka nie jest wolna w tym sensie, że posiada absolutną i nieograniczoną wolność. Wola podlega powinności moralnej. Augustyn oparł obowiązek moralny na metafizycznej podstawie. Jak zaznacza: „Wola jest wolna, ale równocześnie podlega moralnym obowiązkom, a miłowanie Boga jest obowiązkiem”²².

Wolność woli nie jest samowolą, gdyż człowiek jest bytem relatywnym. Fakt bycia stworzonym z niczego powoduje, że w człowieku istnieje tendencja w kierunku zepsucia. Kowalczyk pisze: „Bytem w pełni autonomicznym jest jedynie Bóg, będący samym istnieniem. Posiada on najwyższą wolność woli, dlatego w swym działaniu nie jest ograniczony żadnymi przeszkodami [...] Człowiek, jako posiadacz bytu relatywno-pochodnego, w swej wolności woli, jest także ograniczany. Podlega presji zła (grzechu), co ostatecznie prowadzi do zawężenia wolności”²³.

ARGUMENTY PRZEMAWIAJĄCE ZA ISTNIENIEM WOLNEJ WOLI

W swoich pismach św. Augustyn podejmuje próbę uzasadnienia istnienia wolnej woli. Dla podkreślenia swoich racji odwołuje się on do filozofii platońskiej oraz Biblii. Najczęściej zwraca uwagę na bezpośrednią świadomość człowieka. Jego zdaniem każdy psychicznie zdrowy człowiek posiada świadomość wolności. Czytamy:

Niczego nie odczuwam tak mocno i głęboko jak tego, że mam wolę i że ona decyduje o kierunku moich upodobań. Jeżeli zaś nie należy do mnie wola, przez którą chcę i nie chcę, nie widzę zgoła niczego, co

²⁰ Augustyn, *Traktaty o łasce*, [w:] *Łaska, Wiara, Przeznaczenie*. Pisma Ojców Kościoła, t. 27, Poznań 1971, s. 132.

²¹ Augustyn, *Początkowe nauczanie religii*, [w:] *Pisma katechetyczne*, Warszawa 1952, s. 37.

²² F. Copleston, *Historia filozofii*, Warszawa 2000, t. 2, s. 98.

²³ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 78.

mógłbym nazwać swoją własnością. Dlatego chyba tylko mnie można przypisać zły czyn popełniony przy jej udziale. Z pewnością ten, który mnie stworzył, jest Bogiem dobrym; i to pewne, że wszelki dobry czyn mogę spełnić tylko przy pomocy woli. Widać stąd, że dobry Bóg dał ją raczej po to, żebym czynił dobrze. Ale przypuśćmy, że to poruszenie, które unosi duszę, w tę i tamtą stronę, nie jest dobrowolne i nie jest w naszej mocy. W takim razie nie możemy chwalić człowieka, gdy zwraca oś swej woli (tak tylko nazwijmy) ku dobrom wyższym, ani ganić go, gdy odchyła ją w dół. I w ogóle nie trzeba upominać go, żeby wzgardził doczesnością i pragnął zdobyć dobra wieczne, ani żeby nie chciał żyć źle, lecz chciał żyć dobrze. Tylko że każdy, kto tak sądzi, zasługuje na to, żeby go wykluczyć spośród ludzi²⁴.

Jak widać, zdaniem św. Augustyna przeżycie wolności jest udziałem każdego człowieka. W aspekcie ontologicznym doświadczają jej wszyscy ludzie. Z tej racji znawcy nauki św. Augustyna słusznie zauważają, że fragment powyższego tekstu wskazuje jasno na to, jakie byłyby konsekwencje negacji wolnej woli człowieka²⁵.

Uznanie istnienia wolnej woli ukazuje również sens aktywnego zaangażowania się człowieka w realizację wyższych wartości²⁶. Bez wolnej woli nie można byłoby mówić ani o odpowiedzialności człowieka za swoje czyny, a tym bardziej za popełnione zło. Stąd zanegowanie istnienia wolnej woli na płaszczyźnie bytowej byłoby zaprzeczeniem i odebraniem człowiekowi istotnego elementu wpisanego w jego naturę. Zatem istnienie wolnej woli jest koniecznym warunkiem ludzkiej odpowiedzialności. Podobnie ujął to np. R. Ingarden w *Książeczce o człowieku*²⁷.

Augustyn doskonale zdawał sobie sprawę z tego, że najwyższym dobrem może być dla człowieka tylko Bóg. Stąd w swoim namyśle nad istnieniem wolnej woli odwoływał się do ludzkiego pragnienia szczęścia. Jego zdaniem jedynie człowiek wolny może być szczęśliwy. Augustyn pisze: „Gdyby moje szczęście zależało ode mnie, już dawno byłbym szczęśliwy. Przecież i teraz także chcę być szczęśliwy, a nie jestem, ponieważ nie ja uszczęśliwiam, ale Bóg daje mi szczęście [...] Ja tymczasem twierdzę,

²⁴ Augustyn, *O wolnej woli*, s. 169.

²⁵ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 77.

²⁶ Por. tamże.

²⁷ Por. R. Ingarden, *Książeczka o człowieku*, s. 81–82, 99.

że kiedy staniesz się szczęśliwy, dokona się to zgodnie z twoją wolą, a nie wbrew niej”²⁸. Bóg, jako pierwszorzędnny przedmiot upodobania woli, nadaje sens i szczęście życiu ludzkiemu. Rozumienie wolności będącej koniecznym elementem ludzkiego bytu jest kluczowe dla osiągnięcia szczęścia. Każdy człowiek chce być szczęśliwy, lecz może nim być jedynie człowiek wolny²⁹.

POJĘCIE WOLNOŚCI JAKO WEWNĘTRZNEJ AUTONOMII

Wolność rozumiana jako zdolność do opanowania samego siebie, jako wewnętrzna autonomia człowieka, różni się od wolnej woli jako bytowej cechy każdego człowieka. Według św. Augustyna ta ostatnia jest substancjalnie jednakowa u wszystkich ludzi. Natomiast pierwsza, wewnętrzna wolność może być różna u poszczególnych osób. Trafnie ujmuje tę kwestię np. S. Kowalczyk:

Pojęcie wolnej woli u świętego Augustyna posiada charakter ontologiczny, natomiast pojęcie wolności łączy się z płaszczyzną moralną i teologiczną. Wolność woli jest substancjalnie taka sama u wszystkich ludzi, nie ulegając w zasadzie zmianie. Wolność, rozumiana jako samopanowanie w odniesieniu do świata wartości, jest zróżnicowana u poszczególnych ludzi i może progresywnie rosnąć³⁰.

Wolność wewnętrznej autonomii św. Augustyn rozpatruje na płaszczyźnie moralnej i teologicznej. Określa tę wolność jako umiejętność wyzwalania się od rzeczy przemijających oraz jako przyłgnięcie do Boga³¹.

Zdaniem Augustyna autonomia człowieka może się opierać jedynie na dobrowolnych aktach³². Gdyby człowiek nie posiadał wolnej woli, gdyby wszystko w świecie następowało zgodnie z nieuchronną koniecznością losu, wówczas nie można by było mówić o wewnętrznej

²⁸ Augustyn, *O wolnej woli*, s. 172–173.

²⁹ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 77.

³⁰ Tamże, s. 78.

³¹ Por. Augustyn, *O wierze prawdziwej*, Warszawa 1954, s. 142–143.

³² Por. Augustyn, *O wolnej woli*, s. 169–171.

autonomii. W tym kontekście É. Gilson zauważył, iż człowiek jest taki, jaka jest jego wola i to do tego stopnia, że wola podzielona przeciw sobie czyni człowieka podzielonym przeciw samemu sobie³³. Znamienne są też słowa samego Augustyna:

Z przewrotnej woli rodzi się złe pożądanie, a kiedy się jemu służy, wytwarza się przyzwyczajenie; przyzwyczajenie, któremu się nie przeciwstawiamy, staje się niezwalczonym przymusem [...] Oto wola nakazuje, żeby była wola – nie jakaś inna, lecz ona sama. Ale nie w pełni nakazuje; więc nie wypełnia się to, co ona nakazuje. Gdyby była pełna, to by sobie nakazywała być, bo już by była przeciw. Nie jest to jakieś niewytłumaczone zjawisko – częściowo chcieć, częściowo nie chcieć – lecz choroba duszy, polegająca na tym, że umysł nie cały dźwiga się w górę ku prawdzie; w dół go ciągnie siła przyzwyczajenia. Wtedy się wola rozszczepia na dwie wole, z których żadna nie jest wolą całkowitą; jedna ma to, czego drugiej brakuje³⁴.

W rozważaniach naszego autora pojawia się rozróżnienie pomiędzy dobrą a złą wolą. Nie chodzi tu oczywiście o jakieś dwie różnie istniejące wole, ale o jedną, która w zależności od decyzji obiera taki, a nie inny przedmiot. Augustyn pisze: „biada złej woli, jeśli jest złą; pokój dobrej woli, jeśli jest dobrą. Bo czy jest dobrą, czy złą, jest wolą. Za dobrą wolę otrzymuje się wieniec, za złą natomiast karę”³⁵. Zatem pojęcie „złej woli” mieści się tutaj w zakresie aktywności ludzkiej, która za sprawą wyboru ustosunkowuje się do wyznaczonego przez siebie kierunku. Stosowane przez św. Augustyna rozróżnienie wiąże się z wewnętrzną wolnością człowieka, która jest efektem moralnej postawy istot rozumnych.

Stąd niektórzy komentatorzy myśli św. Augustyna zauważają, że „autodeterminacja, stanowiąca istotę wolnej woli, nie zawsze prowadzi do wewnętrznej wolności, gdyż tylko dobra wola jest autentycznie wolna”³⁶. Dlatego wyrażenie *liberum arbitrium* nabiera innego znaczenia w odniesieniu do Boga niż w zastosowaniu do człowieka: „Wolność woli inna jest w Bogu, a inna w stworzeniach [...] Bóg, dobro samo, jest wolny od

³³ Por. É. Gilson, *Wprowadzenie do nauki świętego Augustyna*, s. 172, 180.

³⁴ Augustyn, *Wyznania*, Warszawa 1987, s. 171, 180.

³⁵ Augustyn, *Pisma przeciw manichejczykom*, s. 240.

³⁶ S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, s. 78.

możliwości grzechu³⁷. Dla człowieka możliwość czynienia zła pojawia się za pośrednictwem wolnego sądu, natomiast Bóg jest wolny od samej takiej możliwości.

RÓŻNE FORMY I STOPNIE WOLNOŚCI JAKO WEWNĘTRZNEJ AUTONOMII

Wolność w omawianym znaczeniu oznacza moralną prawość człowieka. Według św. Augustyna taka wolność nie jest jednakowa u wszystkich ludzi; występuje w wielu formach i może podlegać ewolucji. W formie potencjalnej występuje już u dzieci, urzeczywistnia się zaś dopiero w życiu dorosłych. Natomiast pełnia wolności będzie osiągalna w życiu przyszłym, a więc w stanie osiągniętego zbawienia.

W trakcie życia ziemskiego wzrost wolności zależy od intensywności prowadzonego życia duchowego. Wiąże się to z wewnętrznym zjednoczeniem z Bogiem, a szczególnie ze współpracą z Jego łaską, ukochaniem Go ponad wszystko oraz z właściwą oceną wartości naturalnych. Tym samym ostatecznym źródłem wewnętrznej wolności człowieka staje się Bóg – najwyższe dobro. Im bardziej człowiek utwierdza się w dobru, tym większą otrzymuje wolność³⁸. W dialogu *O wielkości duszy* św. Augustyn wyróżnił aż siedem stopni duchowego rozwoju człowieka. Należą do nich między innymi: wewnętrzne oczyszczenie i oderwanie się od dóbr zmysłowych, osiągnięcie doskonałej czystości, poznanie najwyższej prawdy (Boga), osiągnięcie doskonałości oraz posiadanie najwyższego Dobra³⁹.

Z wewnętrzną wolnością człowieka łączy się też konieczność respektowania woli Bożej wyrażonej w moralnych nakazach⁴⁰. Człowiek przez posłuszeństwo Bożym nakazom staje się wolny od ciężaru grzechu i może doświadczać prawdziwej wolności. Słychać tu echo przemyśleń zawartych w listach św. Pawła. W jednym z nich czytamy: „Dzięki jednak

³⁷ Tamże.

³⁸ Por. tamże.

³⁹ Por. Augustyn, *O wielkości duszy*, [w:] *Dialogi i pisma filozoficzne*, Warszawa 1953, s. 180–187.

⁴⁰ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 79.

niech będą Bogu za to, że gdy byliście niewolnikami grzechu, daliście z serca posłuch nakazom tego nauczania, któremu was poddano, a uwolnieni od grzechu oddaliście się w niewolę sprawiedliwości⁴¹.

WOLNOŚĆ JAKO WEWNĘTRZNA AUTONOMIA CZŁOWIEKA A ZŁO

Wolność jako umiejętność panowania nad sobą, jako prawość, jest nie tyle czymś danym, ile zadaniem. Chyba nikt tak jak św. Augustyn nie zdawał sobie sprawy z tego, że ludzka wolność jest bardzo niedoskonała. Nie wyklucza ona moralnych słabości i tego, że człowiek ustawicznie przeżywa dramat związany z koniecznością dokonywania wyborów pomiędzy dobrem i złem. Już pierwszy człowiek poprzez grzech pierworodny odwrócił się od Boga⁴². Szukał wolności, a znalazł duchową niewolę, z której nie był w stanie wyzwolić się o własnych siłach. Konsekwencją zła i grzechu jest degradacja moralna, utrata własnej autentyczności, a nawet moralna perwersja. Zło nigdy nie daje wewnętrznej wolności, lecz sprowadza niewolę wobec bogów ziemi i natury.

Dlaczego – pytał św. Augustyn – człowiek decyduje się na wybór zła? Według niego na to pytanie nie można udzielić sensownej odpowiedzi, ponieważ nie można niczego wiedzieć o tym, czego w ogóle nie ma⁴³. Metafizyczne zło nie istnieje. Możemy natomiast mówić o tym, w jaki sposób pojawia się zło moralne, a więc to, które zależy od wolnych wyborów ludzkich. Otóż przyczyna zła moralnego tkwi w nas samych i polega na tym, że człowiek może się odwrócić od niezmiennego i nieskończonego Dobra. Grzech i zło jest efektem nadużycia wolności i nie można jej uzyskać czy powiększyć, czyniąc zło. Po prostu wolność człowieka, wolność jako dobra wola, nie wyklucza słabości woli i nie pozbawia nas skłonności do grzechu⁴⁴.

W ujęciu św. Augustyna zło stanowi konsekwencję naszego postępowania. Człowiek przez dokonywany wybór może odrzucić to, co dobre.

⁴¹ Rz 6,17.

⁴² Por. Augustyn, *Przeciw Julianowi*, PSP 19, z. 2, Warszawa 1977, s. 3–4.

⁴³ Por. Augustyn, *O wolnej woli*, s. 163.

⁴⁴ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 79.

Autor czytelnie potwierdza tę regułę, gdy pisze: „Zło polega na tym, że nie w Bogu, lecz w Jego stworzeniach, w sobie lub w innych, człowiek szuka ostatecznej radości i prawdy”⁴⁵. Zło rodzi się z wolnych wyborów woli i pochodzi od człowieka. Natomiast dobro pochodzi od Boga i jest rzeczą łaski udzielonej człowiekowi⁴⁶.

Doniosłość wolnej woli jako wewnętrznej autonomii uwidacznia się też dzięki dobru, jakie człowiek osiąga dzięki dokonywanemu wyborowi. Według Augustyna wolna wola, jako wewnętrzne działanie ukierunkowane na dobro, zaczyna również posiadać coś z tego dobra, któremu się oddaje. Jak pisze:

Rzecz jasna, że nie zło, lecz dobro czyni człowieka szczęśliwym w chwili, kiedy staje się szczęśliwym. Zatem posiada on już coś z tego dobra, coś, co nie jest bez znaczenia, jeśli jego wola jest dobra, jeżeli pragnie się cieszyć wszystkimi dobrami, do jakich jest zdolna natura ludzka, i nie szuka radości w spełnianiu czy posiadaniu rzeczy złych⁴⁷.

W kontekście wolności, jako wewnętrznej autonomii, św. Augustyn omawia również kwestię wybierania zła dla samego zła. Pisze:

Ja i paru podobnych do mnie młodych nicponiów poszliśmy otrząsnąć gruszę i zabrać owoce. Było to późną nocą, gdyż zgodnie z naszym niechlubnym obyczajem przeciągaliśmy aż do tej pory zabawy na polach. Mnóstwo tego zgarnęliśmy, nie po to, by jeść, lecz ot – żeby rzucić świnom. Może coś tam z tego sami też zjedliśmy, lecz prawdziwą uciechą było czynienie czegoś, co było zabronione⁴⁸.

Powstaje pytanie, na które sam Augustyn nie odpowiada w sposób bezpośredni: czy mogę wybrać zło jako zło? Z punktu widzenia ontologii nie możemy wybrać zła jako takiego, zła dla samego zła, ponieważ – jak już wiemy – jest ono brakiem bytu. Zatem nawet wtedy, gdy wybieramy to, co w języku potocznym nazywamy złem, np. nierząd, kradzież, zabójstwo, wówczas wybieramy owo zło *sub ratione boni*, to znaczy ze względu na dobro, jakie spodziewamy się osiągnąć. Z punktu widzenia św. Augustyna

⁴⁵ Augustyn, *Wyznania*, s. 30.

⁴⁶ Por. S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce św. Augustyna*, s. 79.

⁴⁷ Tamże.

⁴⁸ Augustyn, *Wyznania*, s. 36.

przedmiotem naszych wyborów jest zawsze dobro. Natomiast zło moralne pojawia się na skutek wyboru nie tego dobra, które w danym przypadku należałoby wybrać – na skutek wyboru mniejszego dobra. Innymi słowy, dokonywany wybór odnosi się zawsze do czegoś, co jest poznawane jako dobro, nawet jeśli w sensie obiektywnym jest ono czymś złym.

Zatem według św. Augustyna zło moralne jest wynikiem i konsekwencją wyboru wolnej woli. Przy tym to zło polega na takim sposobie postępowania, przez który człowiek wybiera to, co gorsze. Przekonuje: „Zgadzam się, że wszystkie grzechy zawierają się w tym jednym rodzaju zła. W odwróceniu się od dóbr boskich, prawdziwie trwałych, ku zmiennym i niepewnym [...] Jeśli się nie mylę, źródłem ich jest decyzja wolnej woli”⁴⁹.

Augustyn podkreśla, że rzeczywista wartość postępowania człowieka może być oceniana tylko w kontekście wolnego wyboru. Konsekwencją niewłaściwego wyboru jest również odpowiedzialność za dobrowolnie popełniony czyn. Zatem sama wolna wola, pomimo możliwości grzesznego uporu ze strony istot stworzonych, nie została przez św. Augustyna ujęta negatywnie⁵⁰. Wolna wola pozostaje dla człowieka zawsze największym darem i największą wartością.

PODSUMOWANIE

Podjęta w pracy próba rekonstrukcji poglądów św. Augustyna odnośnie do pojmowania wolności, aczkolwiek będąca w zamierzeniu jedynie ich skromnym zarysem, uprawnia do sformułowania kilku ważnych wniosków i spostrzeżeń.

Po pierwsze, a odnosi się to nie tylko do kwestii wolności, nieuprzedzony czytelnik wciąż może się zdumiewać niezwykłym rozmachem analiz św. Augustyna. Rozpatruje on fenomen wolnej woli człowieka wszechstronnie, uwzględniając wszelkie możliwe aspekty – psychologiczny, ściśle filozoficzny, teologiczny. Kierując się ustawicznie ulubioną zasadą *Crede, ut intelligas*, nie miesza jednak ze sobą odrębnych metodologicznie płaszczyzn ludzkiego poznania. Nigdy też nie upraszcza sobie zadania, nie

⁴⁹ Augustyn, *O wolnej woli*, s. 110.

⁵⁰ Por. tamże, s. 192.

spłyca problemu, ale powoli, cierpliwie docieka prawdy. Poszukując istoty ludzkiej wolności, zdaje sobie sprawę z tego, że wciąż dotyka zaledwie rąbka tajemniczej złożoności tego fenomenu. Stąd tak często wyznaje swoją bezradność i przyznaje się do niewiedzy, a nawet podejmuje ryzyko balansowania na granicy ortodoksji.

Po drugie, pomimo pojawiających się wciąż nowych wątpliwości, w pismach św. Augustyna odnoszących się do zagadnienia wolności utrzymuje się wciąż stała, niezmienna intuicja, że wolność jest istotową cechą ludzkiego bytu. Bez wolnej woli człowiek nie byłby sobą i bez niej w ogóle nie można sobie wyobrazić jego sensownej egzystencji; stanowi ona warunek człowieczeństwa, fundament osobowej odpowiedzialności. Stąd fenomen ludzkiej wolności wzbudza ciągły zachwyt, zdumienie i decyduje o prawdziwym szczęściu.

Po trzecie, według św. Augustyna, bezcenny dar wolności jest ogromnym wyzwaniem zarówno dla jednostki, jak i dla całej ludzkości. Bowiern człowiek może wybierać dobro, ale może też wybierać zło. Wolność może być – jak pisał J. Tischner – darem nieszczęsnym. Jak to możliwe – wciąż zapytuje św. Augustyn – że człowiek wyposażony w rozum ulega jednak ignorancji i tak często wybiera zło? To dramatyczne pytanie do dzisiaj niepokoi ludzkie umysły.

Streszczenie. Niniejszy artykuł podejmuje dwa zasadnicze problemy obecne w pismach św. Augustyna, którymi są istnienie i wolna wola. Po pierwsze, zostanie ukazana charakterystyka wymiaru ontologicznego wolnej woli, jakim jest rozumienie wolnej woli jako istotowego atrybutu każdego ludzkiego bytu. Po drugie, zaprezentowane zostanie zagadnienie ludzkiej wolności rozumiane jako wewnętrzna autonomia.

Słowa kluczowe: św. Augustyn; wolna wola; wolność człowieka.

Abstract. **The outline of the Augustine philosophy of freedom.** The paper focuses on two basic issues, which occur in the writings of St. Augustine and refer to the matter of existence and free will. The aim of this paper is to present the main threads that are characteristic for Augustine's concept of freedom. Firstly, a description of ontological aspect of free will will be provided; the question of free will as an existential attribute of every human being. Secondly, the issue of human freedom understood as his inner autonomy will also be presented.

Keywords: St. Augustine; free will; human freedom.

